

SVAXAKIBAL CHAPANBIL K'OP'
YA'AL ICHIN, JA' TI BUY VILBATEL LI NENE' ICHINE
FLORIANO ENRIQUE HERNÁNDEZ CRUZ (RONYK)

Vu'un Ronyk

Li vok' ta yoxibal k'ak'al ta yual ulol² (sba k'ak'alil yual *mayo* ta 1987), ja' o sk'ak'alil chbaj talel ti ya'lel sat vinajel chtal xt'uxubtas ti balumil yo' xlik o ti yan jch'iele xchi'uk ti sk'ak'alil ixime. Naka to'ox buluchib ja'vilal k'alal laj komtsan ti jparejee, Ya'al Ichin ta slumal Chamo', ja' yu'un ta jk'an ka'i; jun muk' ta lum nopol yiloy ti jlumale. Yu'un lek yo'ontonik ti jtot jme'e laj yak'ik lok'kun ta kosilal, sventa chi lok' batel ta chanvun, yu'un ja' ti mu'yuk buch'utikuk lok'emik batel k'ajomal ti ja'nox jbankiltak batemik xae.

Ti k'usi ya'luk ta jk'an vu'une, ja' ti lekil muk' ta ch'iele. Ti va' k'usi yatel ko'ontone jeche' to no'ox ja' ti yu'un ch'inun to oxe, naka to ox tajimol kes. Ti k'usi oy ta ko'ontone ma'uk no'ox ti chanvune, yu'un ta jk'an ya'luk chi xanav ta yantik lumetik. Oy to chvul ta jol k'alal to ox ta jlokutik osil xchi'uk jbankil, laj kilkutik ech' jkot xulem tak'in, te laj kalbe ti jbankile: "Ya pe te uno'ox bu junukal k'ak'al te tik'ilun me le' ta xulem tak'ine". Ja' tey lik talel ya'luk ti jchujavil joltake.

Jna'oj to ti jbankil Felipee ta xa uno'ox xbonolaj, ja' no'ox ti mu jna' k'uxi laj xchan ti bonolajele. Stuke chalbun ti jech no'ox lik spasilane. Ta jun k'ak'al laj sman sbonolal ja sbi *óleo* ja' te lik bonolajuk. Vu'une tey ta jk'elilan ti xnichim abeltake. Lek la jk'upin sk'eel ti k'uxi chut ta yabtelanele. Ja' nan te k'ot o ta ko'onton li va' eke, k'alal chkil ta skapilan

ti sbonoltake. Li ta kosilale ja' no'ox stak' ilel bonolil ta vunetik xchi'uk ja' no'ox jkaxlanetik xu' spasik yilel.

K'usi tsots ka'i k'alal ch'inun to oxe ja' o k'alal laj jkomtsan ti kosilal xchi'uk ti jtot jme'e yo' li tal ta slumal Jobel ta chanvun. Ja' tey la jkil ti yan o sba stalel xch'iel ti jkaxlanetike. Ta lunex k'alal ta yernex mi mo'oje ta lunex k'alal to ta savaro tey oyun li ta Jobele, oy o no'ox jubatel ti solel jtuktuk ta jya'yel oe yu'un ti jbankiltake ch'abal teyik jchi'uk jbakutike, ja' yo' tey chlik kok'ita jba ta yut jch'om na. Ja' xa tey k'un'kun lik jlok'taan k'usi bonanbil chkil ta *revista* chalbike.

Jna'oj to ya'luk ti k'usi lek to ox cka'ye ja' ti smanel ceriyo ta sjunul skajail yu'un li ta spate oy te slok'om chonbolometik; ja' tey jun to alak' sba chkil, toj lek jk'upinan sk'eel ta jyalel. Ja' jech te lik jbonan vitsetik, naka no'ox ta te' lapis ta jpas o, mu'nuk lek chlok'anan ti k'usitik ta jpase pere toj lek no'ox xka'i spasel. Oy junkantike ta jcha' lok'ta, ti yantike te xa ta xvul ta jol jtuk. Ta jlok'tanan tojetik ta xokon uk'um. Na'tik k'uxi to ox la jkutan taje, ja'nan ti ch'inun to oxe xchi'uk ta jk'elanan vunetik, me ja'nan xtok ti lek jk'upin sk'eel ti toketike. Te xa uno'ox chlik k'usitik jnapanan, ja' xanan ti xchuvajil jol k'usi xak' jpasanane.

Ti bu li chanunaj ta sekuntariae naka jkaxlanetik, chkal vu'une yech'oxal to jch'abal lek ta xilikun, oynan ta xalik: Buynan likem talel ti kolemal kerem le'e? Buy lok' talel? Ti jchi'iltak ta chanvune naka jkaxlanetik, ti tsebetike sakik ta jyalel xchi'uk yax-elan ti sbek' satike, toj lek jk'upinan yilel pere

ja' xtok ti mu stsakvanik ta muk'e. Jna'oj to ya'luk ti lik jk'opkutik xchi'uk jun ch'in jkaxlane, pe mu xa xvul ta jol k'usi skoj ti k'opkutike. Mu jk'an jlom ta majel ka'i ja' ti stote tey ch-amtej ta yut li chanobvune, ja' te li xi'o yu'un. Pe oy buch'u lek yo'ontonik un, jech kucha'al jun ch'in jkaxlan te likem ta Jobel, li stote ja' jun arkitekto yan li stuke ja' jun chex kerem ti sna' spikel ti chinabtak'ine (*computadora*), ja' tey toj lek laj kil yech o xal ta k'un'kun, ta k'un'kun lik jchi'in jbakutik. Ja' sbi Romeo, xu' xkal ti bats'i kolyal ja' la xchanubtasun lek ta kaxlan k'op xchi'uk ti yuts' yalale toj lek yo'ontonik oy te ch-ik'vanik batel ta sna sventa spak xch'utik.

Sba vokolil

Naka to'ox oyun ta sba ja'vil ta sekuntaria k'alaluk cham ti jme'e. Mu'yuk k'usi yan xka'i o jech, k'ux ka'i ti ch'abal xa ti jme'e pe ta ts'akale xko'laj k'ucha'al no'ox vaechil ya'yel, mu stak' lek alel chka'i, oy bu laj kalbe jba jtuk: "Na me ta no'ox xvay", ak'o mi jna'oj xa uno'ox ti mu xa sut talele. Oy jayibuk ti jchi'iltak ta chanvun la snopik ti ta yech'emal jme'onale mu'yuk xa chibat yalojik ta chanvun ja' ti la jch'ay jba sjunul xemunae. Pe li cha'sut uno'ox batel, na'tik mi ja' ti tey oy ta ko'onton ti chanvune.

Li ta sekuntariae li och ta tsalbail jayibuk velta ta bonolajel, jna'oj to ti oy bu yantik jchi'iltak ta xbonolajike, laj kil ti vu'une yantik jchan batel yiluk. Ta xchibal ja'vil ta sekuntariae vu'un xa lek jna' spasel lok'obbail pe mu'yuk buch'u xyich'un ta muk', la sbajikun, na'tik mi ja'nan ti likemun ta Chamo' chilike. Ep ta velta li och ta tsalbail ta bonolajel ti ta jchanvune, la yalbikun ti jchi'iltake: "Vo'ot chkuch avu'un". Ta xalik: "Vi k'e to yutsikil ti bonolal cha pase!" Ta svol sbaik ta jek li bu ta xi bonolaje pere mu'yuk bu kuch o ku'un, ja' chkuch yu'un li buch'u ch'abal lek yutsilal spasoj ti yabtele. Ja'nan ti oy to ox ti uts'intaele. Jna'oj to ti ja' no'ox jun me' jchanubtasvanej sventa nichimal abtel chi skoltaune, xojtikinbe slekila ti kabtele. Ti k'usi xa ta jk'ane ja' chkojtikin ka'i junuk jbonolajel likemuk ta yan lum, mo'oje junuk jbonolajel sna' lek spasel lok'tao'mbail.

K'alal kuch ku'un ti jsekuntaria ta Jobele, li cha'sut batel ta jlumal Chamo' te bat jchan vun ta COBACH. Ja' no'ox jech ti lok' svunal sventa tsalbail ta bonolajele laj jtsak jbi ta anil. K'alal jun to ox u sk'an sta sk'ak'alil ti tsalbaile li ipaj ta tsatsal k'ok', li k'unib ta jyalel, oy to no'ox k'op ta kuts' kalal xtok yu'un ti jtote la sa' yan yajnil k'alal cham ti jme'e. Ti snopbenal yu'une, sa' jun yajnil yo' sk'el smalk'inan ti kits'inabe pe ti vu'une toj ech'em chopol laj ka'i, jechnan laj ya'ik ti stukik eke ja' ti yu'un mu'yuk sk'elunkutike naka no'ox chutilanunkutik ta jek. Chkal no'ox vu'une ja'nan ti mu sna' k'u yelan ti jme'onalkutike. Toj ech'em xa no'ox lik k'op jchi'uk-kutik pere li jtote mu'yuk stuk'ilan skoj ti toj ep xk'uxulil yo'onton eke.

Jna'oj to ya'luk ti k'alal chtal ti jcha'me' ta jujun ak'obale chlik yalbun: "Mi mu xa na' ya'el ti nax ak'obale? Vayan xa jutukuk". Ja' la te chopol cha'i ti te chijelav batel buy ta xvaye (jech ti ta jlumale mu'yuk vaye bal na ta jujun tal, ja' no'ox oy jbej jnailalkutik ta jkotalalkutik, mi ja' no'oxvan jech yelan stuk ta jna vu'une, mu jna' ya'el). Jun ak'obale ti jcha'me'e kuch yu'un yalbel ti jtot yo' stsitsun mi mu sobuk xi vaye, skoj ti yak'bel yipal ti chanvune. Li kap ta jyalel, ja' xa te lik jtsob jti'ol o ya'el, te la jsa' o jchamel.

Va'un jech te mu'yuk xa lik jk'opon jbakutik, ti k'alal xa li ipaje la sjipbun lok'el stekel ta ch'ayob k'a'ep ti k'usitik oy ku'une. K'alal li lik ta jvayebe tey laj kil, ta stsatsal stekel kupal li bat ta paxyal, ja' xa te yal o majbenal ya'el, to jkunbijel yalel ti jch'ulele, aluneb kom ti jbek'tal jtakopal ta xk'uxul yipal k'alal laj kil ta yav k'aep ti sventa chibonolaje, xchi'uk ti jk'u'e lek xa meltsanbil yo' xkuch batel ti jtsob k'a'epe. Laj kani tsob lok'el ti ta yav k'a'epe, lik jchuk' ta anil mu xa jventa ya'el ti albilun mu stak' jpik sikil vo'e. Ja' xa te ta bats'i meel lik jk'an ti jchamele, xu' xa xi laj ya'el, jech te mu xa k'usi jk'an ka'i.

Li jtote laj yat yo'onton ku'un yech'oxal tey laj yalbun ti yu'un xk'uxubinojune. Li stuke xa'i be smelolal pere chil yaloj ti jcha' me'e bats'i lek ta xi stsakunkutik ta muk', pe jech k'u cha'al xa laj kale, vu'une ma'uk jech ta xkil. Ta xa ox jmil jba ka'i. Te lik jvul ko'onton jtuk: "Ronyk, sk'an xa vak'be yipal, mu xa tik' ta avo'onton li k'opetike!" K'ot sk'ak'alil

ti tsalbail ta bonolajele, mu'yuk xa kupal, kunbijem me ti jbek'tal xchi'uk jch'ulele, li jchi'iltak ta chanvune xi'ik ku'un k'alal laj yilikune ja' ti xko'laj xa junuk sat animaune. K'alal chlik jtsak ti sventa chibonolaje cht'el ti jk'obe, ma'uk no'ox nan skoj ti jk'unibelale yu'un ja' ti xi'elal chka'i xtoke, mu jna' lek ya'el, te xa no'ox la skap sba xcha'tosal o. La jpas ti bu k'alal xu'e yech'oxal jts'uj xa mu kuch ku'un.

Slekil yo'onton jchi'iltak

Jna'oj to ti k'alal naka to'ox chi lekub talel ta jchamele, mu xi k'ot ta kok k'alal to ti buy jchanobvune ja' xa no'ox li jtote ja' chk'ot yak'un, ta jkot yuni k'ox karo to'ox. Vo'vinik xcha'bok' metrouk snatil yiloj ti jna k'alal ta jchanobvune mi ja'uk jech xi k'ot ta kok ja' ti yu'un vitstik ta jeke. Vu'une yatel to ko'onton ta jchan ka'i ti vun ta jeke pere li jtote ta xalibun: "Mu stak' jech xa sujaba ti chabat ta chanvune, tabilot to ta chamel". "Yu'un sk'an chi bat, toj ep xa k'ak'al laj ch'ay jba, ep xa ch'ay ku'un li k'usi ta jchane", xkut ek. Ja' jech tey la jyilik jchanubtasvanejetik ti yu'un ta bats'i melel ta to xi bat ka'i li ta chanvune. Ti va' k'ak'ale toj ech'em tsots laj ka'i pere tey xkuxet ko'onton yu'un ti jchi'iltake laj yak'bikun kil ti slekial yo'ontonike: ja'ik Manuel de Jesús, Silvestre Pérez, Lucio Vázquez xchi'uk to yantik, ja' xa no'ox ti mu xvul ta jol k'usi sbiike. Ja'ik ti la xchi'inikun ta xanvil ta chanobvun k'alal to ta jnae ja' ti mu'yuk to yipal ku'un ta xanvile. Chkal no'ox vu'un ti yo' la skoltaikune ja' nan ti ko'ol jchamo'unikutike.

Skoj nan ti lajcheb no'ox ja'vil te li naki li ta jparejee oy to jay beluk k'opetik mu'yuk jchan ta jbats'i k'op. Ma'uk ti yu'un laj ch'ay ta ko'onton ti jk'ope pere li ta COBACH ta jlumale oy stunesik k'opetik ti mu xkojtkine, ko'chuk ach' k'opetik to chka'i ya'el, jech ti vu'une te xi k'exet ya'luk pe mu'yuk xa ch-uts'intavanik k'u cha'al spasik jkaxlanetik ta Jobele. Nop ya'i ti jchinab ti k'alal naka xa ta kaxlan k'op chi k'opoje, skoj ti naka xa jkaxlanetik ta jchi'inan ta lo'il li ta Jobele, xchi'uk xtok li jbankiltake naka xa ta kaxlan k'op chi sk'oponikun k'alal laj jkomtsan ti jparejee, jech la spasik yo' sventa jchan batel ti kaxlan k'ope.

Li ta *preparatoria*³ xa sbie oy jun jchi'il tey ja' sbi Silvestre ti toj lek sk'upin bonolajel eke. Oy chi yalbun: "Chanubtasun ta bonolajel ek un!" Ma'uk ti vu'un lek chanemun k'u cha'al stuke, ti k'usi lik jpasankutike ja' lik jsa'kutik jamalaltik buy xu' jchankutik ti bonolajele. Ti k'usi jujuti' jna' eke laj kak'be xchan, li stuk ek ne la yak'bun jk'el smuk'ta vuntak sventa yo' mu jtsak ta muk' ti k'ak'al o'ontonaletike. Ti Silvestre eke ch'abal xa un stot, xchi'uk no'ox ta naklej sme', jech o xal lek xkil jbakutik o jchi'uk.

K'alal xa oyunkutik ta yoxch'akal xchabal u li ta preparatoriae lok' to talel svunal tsalbail ta bonolajel xtok. Ja' tey un ti la jchi'in ta tsalbail xchi'uk ti Silvestree. Yolel chi xi' ta jyalel ja' ti mu jk'an jtsal jba xchi'uke, pe ta ts'akal ne, mu'yuk buy ti yu'un jech'e' xbate: li stuke jts'uj xa mu'yuk stsalun, yan ti vu'une ja' xa kuch ku'unu, xchi'uk sbayel kabtel ja' sbi *Ba mukinal ta Chamo'*. Ti jbonol taje laj svulesbun ta jol ko'onton ti jme'e, ja' tey laj kil ti ta jk'an xtal xchi'inune ti yu'un ta jna' ta bats'i melele. Mu'yuk to'ox kiloj lek ti solet ta jk'an li' jchi'uke ja' to ti yu'un bat xae. Mu xa jna' lek k'u yelan sat, ja' xa no'ox ta xvul ta jol k'alal buluchib to ox ja'vilale: jun k'ak'al ja' o chopol ko'onton li k'ot ta jparaje, ja' tey lik spatbun ko'onton k'alal lik ok'kun yile.

Ti sme'onal ko'ontone ja' lik sujun ta bonolajel

Jech ti k'alal kuch ti tsalbail ta jchanobvune li bat ta muk'ta tsalbail. Li va' xa yan tsalbaile sk'anik xa bonolajel ta *acrílico*,⁴ ti jun jchi'il Silvestre sbie la yak'bun jch'amun ti sbonoltake yu'un ti vu'une, va' to oxe, mu'yuk sbontak xchi'uk sbonobil ku'un. Ja' ti lek xkil jbakutike laj yak' jch'amun sbonobil na. Ti yantik jbonolajeletike stunesanik bats'i bijil sbonobil o, yan ti vu'une sventa sbonobil na ta jtunes. Li ta tsalbaile ja' ono'ox la jcha'bon ti k'u cha'al jbonoj ta ba'yele: *Ba mukinal ta Chamo'*.

K'alal tsuts ti kabtele, jelavik ti buch'utikuk slabanike, chopol jutuk ka'i ti k'usi lik yalvikune. Tey vechel li kom jlikel ta yeloval ti jbonole, lik ok'kun, xko'laj xa tey oyun ta yutil ya'luk ti k'usi jbonoje, ak'o mi nom to buy oyune, xko'laj xa k'u cha'al nopol ya'el ta jek. Jtuktuk xa ya'el ta

jek ya'luk. Tey ech' ti buch'u yich'oj ta muk' ti jchanobvunkutike sjak'bun ti k'usi ta jpase, laj kalbe ti yu'un vul ta jol ko'onton ti k'usi ech'em ta sba jme'onale. Ep buch'u te lik sk'oponikun, skotolik la snopik ti yu'un la chi ok' skoj ti k'usi laj yalbikun k'alal la slabanik ti kabtele, pe ma'uk skoj un, vu'une chi ok' ta skoj xkuxetel xchi'uk yatel ko'onton yu'un ti buch'u laj yak'bun jch'iele. Ti k'usi jbonoje ja' yo' skuxesel stalel jme' ti yu'un laj jk'an xchi'uk jk'anoj oe.

K'alal sta xa yorail ti chak'ik ta na'el buch'u kuch yu'une, yan ti vu'une jkusan kusan xa ya'lel jsat bat ka'i k'usi chalik. Ti buch'u oy ta venta yu'un ti tsalbaile laj yal: "Oy buch'u chibik ti ta yoxkojal komike", yu'un ti tsalbaile k'ajom no'ox oxib ta sa'ik komel buch'u no'ox xkuch yu'une. "Ta Komitan likem talel ti jun kereme", xi laj yal, mu xa jnabe k'usi sbi. Va'un lik yalik xtok un: "Xchi'uk ti Floriano Enrique likem talel yak' ta ilel ti slumal Chamo'e". Mu stak' lek ch'unel ka'i, jna'oj ti kabtele lek bij. Ja' xa tey lik kabtelan yan ti bonole, mu'yuk to ox buy kich'oj chanubtasel ta bonolajel, mu jna' me jech xa van sk'anel o, pe tey k'otik jayibuk viniketik ta jna ta la sk'anik jayibuk jbonoltak, yan ti jun vinike la sk'anbun chbat jbonbe ta yibel sna. Ja' tey sbail o la jbon muk'ta *mural* sbi.

Slo'il smaxil jtot

Ti jtote naka to ox jtob sja'vilal mi balunlajuneb k'uxi ti och yabtel ta *paraje* Ya'al Ichine. Ta ts'akale tal ta jves *municipal* sbi yu'un jlumaltik, ja' no'ox ti la snop chlok' no'ox ta pas k'ope ja' la lek ti spas sbolomale. Li k'usi mu'yuk skomtsan oe ja' li bats'il abtelaletike, ja' xkaltik ti muk'ul nichimal abtelal yu'un mayaetike, ak'o mi kapal vots'ol xa pe ja' yabtel mayaetik. Ti k'usi chkale ja' li ojtikinbil nichimal abtel martomae.

Ti jtote bats'i sk'anoj li stalel xkuxlejal yosilale, ja' tey ek tal ta ko'onton ti xi pas lek ta bats'i vinik ta jlumal Chamo'e. Ti ta jujun to ox malk'ak'al chi abtejcutik xchi'uk li jtote chlik yalbunkutik ti k'usi xtal xkaj ta xch'inal to oxe: k'u yelan ch'i talel, k'u yelan yich' chanubtasel yu'un stot eke, xchi'uk

chalbunkutik k'u to ox yelan ti stalel xkuxlejalike; toj alak' sba yutsil ti k'u yelan chalbunkutike.

Ti jtote laj yalbunkutik ti k'uxi k'atbuj ta muk'ul vinike. To jtos o ya'el, li stuke mu to ox la sk'an jech spas, laj la yil stekel ta xvaech. K'alal mu'yuk to ox chvaechinaje toj yan to ox la sba sa' yants, k'alal nupijik li jtote, ti jme'e naka to ox la vo'lajuneb sja'vilal. Ti jtote balunlajuneb la sja'vilal k'alal vaechinaje, jech la albat: "Tex, tal jvu'lanot". Ta xvaeche tey la tal jyimuk'tot, jech la xi k'otel: "Tal jvu'lanot, Tex". Li jtote laj la stak'be: "K'u cha'al?" "Yu'un tal kak'bot muk'ta vun li'e". Xko'laj la k'u cha'al jpok mol ta vun k'onk'ontik xa la sba. Li jtote laj la yal: "K'usi ta xkut ti vun li'e ti mu jna' sk'eel ti vunetike, yu'un ti mu'yuk bu jchanoj o vune?" Ti jyimuk'tote xi la: "Ak'o mi ch'abal ayemot ta chanvun yu'un vo'ot la jt'ujot yo' xa k'el ti vun li'e, tey sbi stekel ti ach'i'iltak ta parajee, yu'un vo'ot xa cha tuk'ulan batel". "Mu jk'an, mu jk'an", xi li jtote. Ti jyimuk'tote la stak'be: "K'usi cha k'an, cha tsak mi ja' cha k'an li'e". Laj skil jlik nukul ta yeloval sat, li jtote xi' la, jech xa no'ox la stak': "Lek oy cha'a, ta jnop".

Ta yok'omale vaechinaj no'ox la j-ich'el xtok pe ti li' ne ti jyimuk'tote lik la yal: "Yo' xa vu'nin li vun li'e sk'an xa komtsan stekel ti k'usitik apasoje, stekel ti abolile, sk'an xa komtsanan". "K'u si van?", xi la stak' li jtote. "Cha jak' to xtok ti k'usie?... Mi ja' cha k'an ti xa kak'be ti nukul yo' xvul ach'ulele?" Ja' to va' jlikele ti jtote julav la ti ta vaye, naka to ox la vo'ob ora sob ik' luman osil. Ti k'usi la sk'an snop xchi'uk skomtsane ja' la ti yansba sa' yantse.

Ta yoxtik'elal ti xvaeche te xa ak'bat ta sk'ob ti muk'ta vun buy tsakajtik sbiik ti jnaklej ta parajee. Ja' xa la tey yich' ich'el ta muk' xchi'uk yich' ak'bel yabtel ta ajente li ta jparejee. Ti va' to ox sjalile mu'yuk to ox la buch'u jech staoj yabtel va' smuk'ule, yu'un ti jtote jtob sja'vilal, ti jechuke sk'an xa lekil muk'tikil viniketik, jechuk li stuk ne ta xchexal to ox yich' ich'el ta muk', ti va' xa yelane tey xa lik stsakbe lek smelolal ya'vej ti svaech take ja' la ti yu'un kajvaltik xchi'invan ta lo'ile. Ti xchi'iltake jech la te stukik naka xtalik tsakvanikuk ta muk', chk'otanik ti risanoetike sk'anbik

partaal. Ti abtelale k'ajom no'ox oxib ja'vil pe ti yich'el ta muk'e jech xa o ta sbatlej osil.

Xvaech ti Ronyke

J-ich'ele oy k'usi la jvaechinta. Ti ba'yuke ay yak'bikun komel kantilaetik ta jbej moch, jubatele chak'bikun vajetik. Taje ja' ti ba'yel la sk'elanbikune, ja'nhan skoj ti chi xi'e, ti chi k'exave mu'yuk buy xkalbe li jtote jme'e. Ti ta yan jvaechtake laj yak'bikun bonoliletik jel tos sbontak xchi'uk ta xkilanan te' sventa bonolajel jipanbil ta bik'it be, ti bee xko'laj xa jun chonetik yiluk xlukuret xa chbat, pere nichimtik xa sba yilel xchi'uk ti bonoletike. Ti vu'une la jtamanan ech'el ti k'usi sventa chibonolaj oe. Oy j-ich'el xtoke, ta jvaeche tal jun vinik, mol xa ta jek, xko'laj xa jyimuk'tot yiluk slapoj talel sbats'i k'u, ti sjole lek to ik' ta k'elel yiluk, mu jbejuk sakil sjol, xvinaj lek ta sat li stalel sp'ijilale, tey la sk'elanbun komel kabteltak sventa chi bonilaj o, mu xjalik xi vaechinaj xchi'uk ti jmu'ktote, ja' xa no'ox ti vu'une ta jak'be jba: K'u yu'un? Pe mu'yuk xkal, mu'yuk jak', k'usi van smelol stekel taje? Mu'yuk buy jak'be j-ich'uk junuk j-ilol.

Xcha'tik'elal vokolil

Oyun to ox ta Villa Flores ta xkak' jkoltaob ta komon yo' jta koltael ta tak'in ek sventa ta xi chanunaj o, ja o k'alal k'otik sa'ikune. Ti buch'u yich'oj ta muk' ti chanobvune lik sjak'ik bu oyun, ti vu'une ja'o xa mal ka'k'al li lok' yu'un mu jmujuk jolkutik xchi'uk ti jajval chanobvune. A ti manchuk jech taje ch'abal nan staikun ta sa'el, jal ech' jechuke, mu'yuk nan la jka'i ti chamem xa ti jtote. Laj kil ti kits'in jCesare tey va'al ch-ok' ta ti' chanobvun. Jun vinik teye lik yalbun: "Mu jna' k'usi cha nop pe li atote cham xa..." Mu jna' k'usi ta jpas li k'ot, xko'laj me chijovil vaechinaj ya'luk, ja' tey vul ta jol stekel ti k'u yelan la jyutilanunkutik ti jcha'me'e. Li jatav lok'el ta jna yo' xilik ti ja' kuts'kalaltak ti buch'u te oy ta jnae, yu'un ti la jka'e mu'yuk xa ti k'uxubinele. K'alal li jatav lok'ele laj kalbe jba: "Mi li bat

ta Jobele jna'oj ti chi sa'ikune xchi'uk chi staikune". Ja' jech yo' la jip jba batel k'alal to ta Vatemala, ta jun lum ja' sbi Panajachel, jech tey likom jun xemuna. K'alal li sut talele chatxa yo'onton vul jta li jtote, ja' xa nan tey ta yatel yo'onton lik sta o chamel xchi'uk; te xa snupin sba xchi'uk ti yan k'opetike. La jk'anbe ti xch'aybun jmule, tey li yalbun: "Mu k'u xal avo'onton, vu'un nan ta jmul skotol ti li'e, ja' ti mu'yuk jlabanan ti k'usitik ta jpase, makem xa jsat skoj ti jme'onaltike, vo'ote mu stak' xa k'anbun jch'ay amul". Ak'o mi tey xti'et sjol li jtote mu'yuk xa k'usi yan la jyalbun. Snaoj ti mi la stik' yan sk'ak'al yo'ontone mu' xa k'usi xlok' o.

X-ik'ubinaj xa ti jun malk'ak'al k'alal li sutkutik batel ta Chamo'e, jun to yipal ti chakilo' ta jeke, ti vo'e solel xa x-uk'ubinaj ti ta be karoe xko'laj xa ya'el ti ya'lel jsat x-uk'ubinaj xa lok'el eke, ti chauke staoj xa yipal ch-avan k'u cha'al cht'om ti sti'ol ko'ontone, ti osilale xme'onaj xa ya'el k'u cha'aluk ti ko'onton eke. Tey to bejkantik vul ta jol ti smantal ti jtote k'alal kuxul to ox laj yalbun komele: "Mi cha vat avo'ontone chkat me ko'onton ek, mi chavak'be yipale xkuxet me ko'onton chi kom".

Mu xa jk'an xi kuxi ka'i, mu xa jna' k'usi ta jpas, jech' vovijem likom. Oy to ox te jun jnichimal abtel ti mu'yuk to ox tsutsem ku'une, ja' ti k'usi xa uno'ox jbonoj talel ep ta ich'ele: *Ba mukinal ta Chamo'*. K'alal ech' ti jme'onal ta jtote ja' to ta skapemal jol lik kabtelan ti va' jbonole yu'un ti va' xae tey xa ox mukbil ti jtote xchi'uk ti jme'e pe ti vu'une mu'yuk xa tey jch'ulel ya'el, xko'laj xa jovil vaechil ta xkil stekel, ch'abal xa jtak'in li kom xchi'uk mu xa k'usi jk'an ta jek. Ja' jech yelan jal jelav ti k'ak'al ku'un xchi'uk ti jbankil jMache. Ti kuts' kalaltake lik xch'akakan sbaik, tey tanpuk libatkutik, jtuk xa no'ox jchabalkutik tey li komkutik ta naklej ta jlumaltikutik.

Epal jbonolajeletik

Tey ta Snail Talel Kuxlejal (Casa de la Cultura) ta jlumal la jka'i ti oy xa yan tsalbail ta bonolil xtoke. Mu'yuk buy la jkich' ta muk' ya'yeje ja' ti ch'abal xa jset'uk jtak'ine, jech li svunal lok'eme chal ti yu'un la sk'anik lek muk'muk' jutuke, jech xa no'ox tok ch'abal k'usi jman o ti smeltsanobile,

ja' ti mu xu'uk no'ox k'usi jtunestike. K'alal jutuk xa ox sk'an xmak ti sk'ak'alil tsallobaile te javal la jta jlik yijil vun, ja' tey lik bonolajkun. Li va' ta bonolile laj jlok'es stekel ti sk'ak'al ko'ontone, ti xk'uxul ko'oonton skoj ti chamem xa ti jtot jme'e, sk'ak'al ko'onton skoj ti la smil sba jun tseb jchi'il ta chanvune. Ja' la jchanvun jchi'uk ta *preparatoria*, ep ta ich'el laj yalbun ti stot sme'e to jyok'eluk stsak sbaik ta il ta snaik, ta jujulikel stsak sbaik ta majel, oy yantik k'ak'al xtoke ti tsebe ja' ta sbain ti skoj chut sbaik yech'oxal tey toj ech'em chopol la jya'i, ja' tey la stsob xk'uxul yo'onton. Oy bu jech laj yalbun komel: "K'alal oy k'ope chlik k'usi lajesantik, ja' xa ti k'usi jmil o jbatik ya'ele, ja' no'ox chopol ti mu xka'itik k'uxi xi jch'ayotik o batel yu'une".

Ja' no'ox laj tak' batel ti jbonole ch'ay ta ko'onton mi oy to ti tsalbaile, jech te li bat ta abtel ta Kankun xchi'uk jbankil. Ti va' tsalbaile k'ajom no'ox oxib buch'u chich'ik t'ujel lok'el. Oy jun k'ak'ale k'ot jun mantal a'vej ta chinabtak'in ti yu'un li kom ta yoxibale, bats'i xkuxet to k'ot ti ko'ontone ak'o mi mu jch'un lek ya'luk, laj ts'iba lok'el ti vune ja' no'ox ti mantale mu'yuk chal jbi, ja' no'ox chal ti kuch ku'une. La jtak batel sventa chalbikun lek, ja' to chka'i un ti yu'un uno'ox vu'un kuch ku'un ti tsalbail ta bonolajeje, ti va' kabtel la jtak batele ja' sbi ta kaxlan k'op *El dolor de mis curiosidades*. Xi bitomajkutik xa xchi'uk ti jbankile. Ti yatel to ox ko'onton chi muy ka'i ta tak'in xuleme ja' to te k'ot ta pasel, yu'un ta yosilal to Mejiko chbat kich' tal ti jmotone.

Ti buch'tikuk och ta tsalbaile jun to yepal, jelav to ta balunlajun bok' yepalik. Yu'un ja' ti ta sjunul yosilal Mejiko ti tsalbail taje. Ma'uk xa no'ox ta jtoybe sbi ti jparaje Ya'al Ichine, ma'uk no'ox xtok ti jlumal Chamo'e, yu'un k'ot jtoybe sbi ti sjunlej yosilal Chiapae. Tey xkuxet ko'onton kom, naka to ox chi lok' ta vuklajuneb ja'vil me taj ne.

K'u yelan li cha'ch'ay xtoke

Ti k'usi chopol k'ot ta pasel ta ts'akale ja' ti yu'un k'alal ka'i ti jbel xa xkale laj jkomtsan ti bonolajeje. Jech te li ch'ay o yalel. Ti kamiko jSilvestre

jmoj laj chankutik vun bat xchan ti *licenciatura* sbie, jech te mu'yuk xa buy laj kil jbakutik o, ti buch'u xojtikinikune ta k'un'kun la skomtsanikun ta yich'el ta muk'. Mu jna' lek mi ja' lik skomtsanikun ta muk' mi vu'un van ti skoj jbel xa xkal ta jeke, jech xtok lik jchi'inan ti buch'utik yan sba chuch'ik poxe, pe ti k'usie xkuxet ko'onton ti mu'yuk buy la jchan o yuch'el ti ch'ul poxe.

Ti k'usitik k'otan ta pasel jech taje ja' ti mu'yuk buch'u xalbun ti mantale, ti jbankil jMache batem xa ta Monterrey yan ti vu'une li kom jtuk. Ja' jech tey li och ta abtel xchi'uk jun vinik ta spas binetik ta ach'el. Ja' la xchanubtasun k'u yelan ta meltsanel ti slumale xchi'uk k'u yelan ta ts'ajel ta vo'. Oy jubatel ti ta jpas k'usitikuk ta ach'ele, yan ti ta malk'ak'ale, ta vakib ora k'uxi, ta kok chilok'batel ta Jobel k'alal to ta jlumal.

Oy j-ich'ele, k'alal sut talel ta chanvun ti Silvestree tey k'ot yalbun: "Ya'luk li'e mu xa jch'unbot li ava'yeje na'tik mi ja' ti toj ech'em xa xtoyot ta jeke, ja' nan ti yu'un kamiko to jbatike yech'oxal chkalbot k'u yelan li atalelale, pe xko'laj mi oy k'usi chopol vomolal cha lajes yiluk, albus ta jamal: Me yu'un uno'ox cha lajes?" Ti vu'une laj tak'be ti mu'yuke, ja' xa tey vik' talel ti jsate. Lik kalbe jba jtuk: "Sk'an k'usi jpas". Ja' jech yo' lik jmeltsan jpasbe svunal ti yo' jta koltael yu'un ajvalil sventa chich' k'elbel stuk'il smelolal k'aepetik ta jlumal Chamo'. Ti k'usi uno'ox ta jk'an ka'i xtoke ja' ti xlekub yo'onton ti kamiko Silvestree.

Jyakel chi bat ta Ciudad Juárez ta yosilal Chihuahua k'alal laj ka'i ti lek yich' ilel yu'un j-abteletik ta jlumal ti k'usi jpasoj komele, ja' tey komem sk'el ti Cecilia Gómez. Mu jna' lek k'u yu'un li bat va' ti ta yan lume, ja' nan ti mu'yuk xa jutebuk jtak'ine tey li bat ta sa' abtel. Ti va'e naka to ox chi och ta vaxaklajuneb ja'vilal.

Ti xchi'betel ko'ontone, ja' xa te naka ta stsusesun

K'alal ta be to ox oyun sventa chi bat ta Ciudad Juárez tey to xchijlajet jnopbenal ti tsalbail bu to ox kuch ku'une. Jujulikel ta jak'be jba jtuk. Mi

yu'un uno'ox jta'o ta bats'i melez taje? K'usi sk'an jpas yo' jta'o ta bats'i melele? Mi sk'an van k'usi yan xlik jpas? Me sk'an no'ox van xi abtej yo' jsa' lek jtak'in? Pe li tak'ine ma'uk ya'luk ti k'usi yatel ko'onton ta jeke, ti k'usi ta jk'ane ja' ti xkuxetuk ko'onton xchi'uk ti jnichimal abtele. Te no'ox la jak'be jba xtok: K'usi chlik jpas un cha'a? Mu jna' lek ti k'usi ta jnope, mi ja' van lek ti ja' no'ox chi och ta bonolajele? Mi jtaoj xa van ti k'usi ta jk'an ka'ie, me mu'yuk xa van k'usi ta jk'an yan? K'usi sk'an ta jpas un cha'a? Ti k'ak'ale tey xjoyet ta jtojolal, xko'laj tik'ilun ta yut xibal sba pelikula ya'luk. Ti va' xchibetel ko'ontone vu'un la jlikes jtuk ja' ti k'u yelan naka sta laj tik'an tal ta ko'onton li k'opetike.

Ti jch'iel ta yav k'aep ta Ciudad Juárez

Jech te xi nopnun o ti ta joviltake, ta jvik'el jmutsel jsat ya'el, k'alal laj kile tey xa ox oyun li ta Ciudad Juárez, Chihuahuae. Tey laj jnuptaan k'opetik yu'un ti chopol keremetik ta kaye xchi'ike pe k'alal yilik ti jna' slok'tael k'usitikuke lik sk'anbikun ti jlok'tabik chon bolometik ta sbek'talik yo' xi spojikun li ta yantik j-utilanvanej keremetike. Li k'usi ba'yuk la jlok'tae la jpas ta sbon *marcador de tinta permanente* sbi yu'un ti jkaxlanetike.

Mu'yuk bu xi jalij li ta yosalal Ciudad Juárez ja' ti yu'un lik k'op ta skoj svunal ti jproyektokutik ta jlumal Chamo'e. K'alal li sut ta jlumale tey la jta jba jchi'uk ti jbankil Mache, yech' oxal jmoj xa li cha'sutkutik batel li ta Ciudad Juárez xtoke. Ja' xa tey ti jmoj k'usitik la jnuptankutik ech'el ta bee. Ti k'usi bejel ta jol avie ja' ti kabtelkutik ta yav k'aep.

Ti yav k'aep ta Ciudad Juárez ja' xa xko'laj ya'el k'u cha'al junuk jchanobvun. Ti yantik risanoetike tey chk'ot sjipik k'usitikuk ti chtun ku'un vu'une. Ja' xa tey ta jt'ujanan ti k'usi lekik toe: ja' k'u cha'al muk'ta vun sventa nichimal bonolajel, lok'obbaitetik sventa nichimal bonolajel. Ti jlik muk'ta vune ja' sbi *How to draw what you see?* Ja' jech ta xalbik ti j-alimanetike ta jbats'i k'optike ja' sbi *K'uxi ta bonel li ku'si ta xkiltike?* Jna'oj to ti jun k'ak'ale yich' utel ti jbankil yu'un ja' skoj ta sabun talel ti k'usitik chtun

ku'un vu'une, ta alele yu'un la j-abtelunkutik skoj ti naka sa' vun xa ta jpaskutike mu'yuk xa la jtuk'ulankutik ti abtelale.

Ta jujun malk'ak'ale chlik jchanilan spasel ti satile, ni'ile, eile, ja' ti k'usi xlik xkajan jpasanane ja' tey lik jchan tal jutuk smeltsanel ti lok'obbail ta te' lapise. Ti va' to oxe mu xman ku'un ti sbon kabtel *óleo sbie*, mu'yuk to ox k'usi ku'un yabtejebal, ta te' lapis no'ox ta jbonilan stekel, ja' xa tey lik jvul ko'onton xtok xchi'uk tey vul ta jol ti ta sekuntaria no'ox lik bonolajkun talele pe ta to xi bonolaj o ak'o me ep xa k'usi k'otem ta pasel ta jtojolal. Tey lik vulanuk ta jol ti stjajimol jchak ta jch'inal to oxe, k'alal ta to ox jkitsanan ta tonetik ti yik'al yibel jnakutike; jun yik'al skoj ti xch'ailal k'ok'e. K'alal chi ilatkutik xchi'uk jbankile chlik ak'e jpokutik ti yibel nae.

Yoxtik'elal vokolile

Jelavem xa ox baluneb u slajel ti jtote, ja' to xtoke k'ot jun a'yej ti lik smilbun ti jch'ulele xchi'uk lik xcha'jambun ti syayijemal ko'ontone. Xko'laj mi vu'un ta jmeltsan jtuk ti xi'elal jch'iel ta pelikula ya'ele. Vu'une mu jk'upin ti jeche' no'ox chkuts'intaan ti tsebetike. Jech ti k'usi xa sk'anel oe k'otem xa o ta jbek'tal, jech yiluk ti ch'ul banomil vinajele smeltsanoj bun ti jkuxlejal yo' xkich' jvokol k'u cha'al junuk uma' k'obil xmochochet chlaj k'alal mi yich' ak'bel ats'am ta sbek'tale, chka'i no'ox vu'un ya'luk oy xa buch'utik stse'inik ya'luk ti ta skoj jvokolale.

Mu jch'un lek ya'luk, xko'laj me jeche' no'ox jutbil ya'luk ti yich' elk'anel batel ti kixlele. Mu stak' xich' na'el buch'u ja' ti laj spas jeche, ti mantal k'otem ta chinabtak'ine naka no'ox chal ti elk'anbile, mu'yuk xa k'usi yan chal. Skoj ti nom to xkil ti kixlele xko'laj mi ta jujot to xchikin vinajel oyunkutik ya'luk, chukvanem xchanjotal yipal ti ik'e, mu stak' na'el buy ti yich' ik'el batele, k'u van yelan. Jtuktuk, ta yolon xmochib jtek te', tey li ok' jujun malk'ak'al k'alal chjelavanuk ta jol ko'onton ti slok'oltak sat ti kixlele xchi'uk li jtot jme'e. Ti k'usitik ta jak'be li ch'ul vinajele ja' no'ox: K'u yu'un jech ta xk'ot ta jtojolal taje? K'alal ech' jun xemunae laj ka'i ti yich' xa la

tsakele. Ma'uk xa no'ox lekil k'uxlejal laj ka'i ta jtojolal, ti ko'ontone mu xa xu' yu'un yalal uts'intael ya'ele. Jelav xa ox jayibuk u k'alal k'ot no'ox yan mantal ta chinabtak'in xtok yu'un xa la ti kixlele xchi'noj xa la yol. Skoj ti laj jch'unanan ti k'usi chalik ti risanoetike, toj ech'em xa ox la jvul jol ko'onton jech te jutuk xa ox mu la jmil o jba jchi'uk, ja' lek laj nop xi sut tael ta kosilal, yan ti jbankile tey kom ta Ciudad Juárez.

K'alal xa li k'ot ta jlumale mu'yuk tuk' xk'ot jk'el ti kixlele ja' ti yu'un mu jk'an jchi'in ta lo'il ka'ie, jechuk un, li stuke k'alal ya'i ti k'otemun xae bat sa'un ti bu oyun ta sna jun kamikoe. X-ok'olet k'otel ta jtojolal, laj yalbun ti yu'un la ch'abal lek cha'i sbae, ti yu'un ep la k'usi chcholbun ya'ie pe ti vu'une mu'yuk la jk'an jchikinta. Ti va' jlikele lik kibes jba jtuk, skoj ti jbel xa xkal jpasoj jbae, tey t'om kok'el k'alal la jkil ti stuktuk cha'i sbae xchi'uk ti lajem xa ti yo'onton ta me'onale, x-ech' to ti k'u cha'al chka'i vu'une. Yan o to la jkil ti yu'un snopoj to ti vu'un slekil bankilune. Laj kilbe yatel yo'onton xchi'uk sme'onal ta sat k'alal mu'yuk buch'u xpatbun yo'ontone.

K'alaluk li ochkutik ta ok'el skoj laj jta jbakutike, li stuke lik yalbun: "K'alal la batik atekelike, likom ta naklej xchi'uk ti javane pe ep k'usi mu'yuk lek k'ot ta pasel yech'oxal li lok' batel ta jparajetik li bat ta jlumaltik". Ja' tey laj ka'i ti yu'un jech'e jutbil stekel ti yich' elk'anele, mu'yuk xa k'usi laj jak'be. Li stukne lik yalbun xtok: "Oy jun kerem ti yu'un sk'an xi yelominun oxe pe li vu'une mu to ox jk'an jta kelom, jech ti yu'un mu'yuk buy laj jch'unbee li stuke lik snopanan k'usitikuk k'opetik ja' to jech k'ot yalal yu'un ti vu'un la laj kik' tael ta jnatik xtal xchi'inun ta vayel. Ti jnakejetike laj ya'iik yech'oxal lik sbolesik ti k'ope, ti yu'un la laj stsakune, lik yalik xtok ti yu'un la lik jchi'in kole".

K'alal laj ka'i stekel taje xkuxet to kom ti ko'ontone, ja' jech yo' tey la jnop chi kom jal ti ta jlumale, chi kom naklikun xchi'uk ti kixlel Loxae. Stekel ti va' jovil bolesbil k'opetike, ja' xa ox chak'ik jmil jba pe ta ts'akale ja' laj yak'bun jnop ti yo' jbon nichimal abtel ja' sbi ta kaxlan k'op *Tiempo sobre el espacio*.

Slikeb ti Vayijele

K'alal li sut tael ta kosilale la jta ta k'oponel ti jbankiltake, oy jun ti tey laj yalbune: "K'usi cha pas o achi'uk le'e (ja' chal ti jbonoltake)? Me ja' tey chave'o achi'uk? Avaloj me ja' xa tey cha kuxij o achi'uk?" Ti k'usi k'ux taj yalal ka'ie ja' ti yilk'op ti jchi'iltak ta ch'iele, ja'uk ti lekuk k'usi chi yalbikune k'ajom lik sokesbikun ti ko'ontone. Mu xa k'usi jtu ka'i, jech'eun xa no'ox likom ya'luk, tey laj jnop ti mu'yuk buy chi kom xchi'uk jbankiltake, mi ja'uk ta jlumal, jech te li cha'sut batel ta Jobel, mu jventauk k'u sjalil ya'el. Ti k'usi jnopoje yu'un chbat kojtikinan yan jbonolajeetik.

Chkal no'oxe ti jun jbankile laj yil ti k'usi ta jpase, yu'un jun ak'obale ti laj yilun ti chkat ko'ontone, tey nopaj ech'el yo' sjak'bun k'u cha'al ti mu'yuk xa chi bonolaje. Tey naka sta lik sk'anbun perton yu'un la naka no'ox ta sk'anik ti jlekubtas ti smelolal k'u yelan chi bonolaje. Ta jnop no'ox ti lek ti va' yelan lik k'opojuke yan ti vu'une yu'un xa uno'ox ta xa jkomtsan ti bonolajele, yech'oxal laj kalbe k'u yu'un jech ta spasike ti sna'ojik ti naka to ox ech'em ti me'onal ta jtojolalkutike.

Oy j-ich'ele ti jbankil jPelipee xturet ta anil ech' sk'elun ti buy nakalun ta Jobele, k'ot yalbun: "Mu jna' k'u yu'un pe jk'upin ti k'usi cha bone". Ja' uno'ox ti jbankil k'usi ep laj yalbun bak'in to oxe ti lek xa la sk'oponune. Vu'une ja' no'ox ta xka'ika'i taje, naka no'ox ta jk'an ti sna'ikuk ti k'u kelane. Ti vu'une te lik kalbe jba jtuk: "Mu xa ch'unbe, li stuke naka no'ox cha slabanot xchi'uk sjut ti sk'upin ti avabtele". Pe tey no'ox lik jcha'al xtok un: "Vo'ne xa uno'ox ti cha k'an xa va'i-ava'i taje, laj xa me yalbot un, mi xkuxet xa ti avo'ontone?" Mu'yuk bu xkich' ta muk' ti sk'ak'al ko'ontone ja' jech laj jchikinta ti k'usi lek laj jka'ie, mu jna' mi jech mi mu jechuk ja' no'ox jna'oj ti lek ti kabtele.

Ti va' k'usi laj yalbikune la stsatsubtasbun ko'onton. Ja' xa tey xtok k'ot jun jchi'il xkojtikin ja' sbi Manuel de Jesús, li stuke ya'ioj ti ta xa ox jmil jbae, yo' skoltaun xchi'uk jkolta jbakutike, vul ta sjol jpaskutik jun jtsop jk'ejimol

ta *rock* yo' xch'ay ta ko'ontonkutik ti jk'opkutike. Vo'ne xa uno'ox ti oy jtij ti vobe, jech li stuk eke xchanoj xa uno'ox xchi'uk xchi'iltak ta chanvun. Jech k'u cha'al chalik ti risanoetike: "Lik jk'elilan jtukutik". Lik jsa'kutik yantik jchi'iltakutik yo' x-ochik li ta *rock* eke. Ti ba'yele laj kalbekutik keremetik ta Jobel pe... mu jechuk lok' ti k'u yelan jnopojkutike.

Ta jech'e no'ox li k'otkutik ta jlumalik k'alal tey la jtakutik jun jchi'ilkutik ja'o ta xchan stijel smusikail *norteña* xchi'uk la sman jun *distor* sbi sventa xkaxlan vob. Ja' no'ox li batkutik ta sk'eel ti *distor* sbie ma'uk ti sk'eel xchanik stijel vobe. Ti Manuele lik stij kaxlan vob ek, ti Valeriano eke lik skap sba talel xchi'uk tampoetik, ja' xa tey lok' talel snopbenal ti xlik pasel jun muk'ta jk'ejimoetik ta Chamo'. Li jalijkutik ta smeltsanel ti jkrupokutik xchi'uk ti Manuele. Ti k'usi li smakunkutik jutuke ja' ti mu'yuk k'usi jtijkutik oe.

Ti sba ich'elal laj jtijkutik ti kaxlanil vobe ja' tey ta Snail Talel Kuxlejal ta jlumalkutike, ja' tey xtok ti li likkutik lek ta bats'i meel ta sk'eel. Ja' xa tey li kom yu'unik ta jnitvanej. Ka'lal ti va' sba ich'elal laj jtikutike lik kalkutik ti "xu' xa xkuxet ko'onton xi chamkutik", jech ti vu'un ek ne mu jna' mi oy k'usi chk'ot ta jtojol.

Xchantik'elal vokolil

Xchibal to ox k'ak'al laj jtijkutik ti *rock* sbi Vayijele, k'ot jvu'lan ti kixlele. Ta ba'yele chk'ot xa uno'ox jvu'lan ja' no'ox ti ta batsi melele oy no'ox jay ich'uk ti ay jk'ele ja' ti yu'un tey xa oyun o ta Jobele, ti ta jlumale jutuk xa.

Ja' xa sk'ak'alil ti ta jmeltsankutik sk'inal ti santoe. Oy buch'u tey k'ot k'opojuk ta sti' jnakutik k'alal naka to ox ta jlok'esana xyaxalil ti kamak'kutike, k'ot yalibun ti kixlele lom la ta banomil. Li ochbatel ta yut jna ta anil bu oy ti kixlele. K'alal laj yilune tey li smeyun xchi'uk li k'opojkutik leklek sba sjalil. Ja' to chka'ie naka sta naka sta sikub ech'el ta jk'obtak ti sbek'tale ja' to k'alal paj ta bitel ti yo'ontone. Ti sate slajebal xa jech yelan tse'inaj komel. Mu jch'un ka'i, stekel xa ti k'usi ech'eme ti naka to ox jech mechuk

chilekubkutik xchi'uk kuts' kalaltake baj ta balumil stekel. Mu xa jna' k'usi ta jpas li k'ot, mi te chi kom jchi'uk mi ja' lek chbat jk'an koltael, ch'ayemun li kom ta jyalel, ta anil xa li lok' batel ba jsa' juntot, ja' xa sk'anel tey no'ox la jta ek. Li juntote la xchi'inun batel bu oy ti kixlele, mu'yuk xa k'usi stak' jpaskutik.

Stekel ti k'usi k'otem ta stojolal ti kixlele ja' xa te lik stsi'k'esbun ti ko'ontone, mu xa jk'an yan ti vokolil ya'el vu'une. Laj jkil ti vu'un xa no'ox ta jnop jtuk mi chi bat mi mu'yuk ti ta ch'ayel xtoke. Ak'o mi mu'yuk xi ok' sjunul ak'obal, mi xi ok'olet sbatlej osil, ma'uk xa te sut tal ti kuts' kalale. Ta k'ak'al li'e jnopoj ti ta xich'i ka'i lek k'u cha'al bats'i vinik ta jlumale, k'u cha'al vinik sna' xbonolaj xchi'uk tey tik'il ta Vayijele.

Yu'un uno'ox jech ti me'onale ja' la xchanubtasun ta bonolajel pe ma'uk chal ti yu'un mu xa stak' jbon k'usi lekilale, ti yu'un mu'yuk xa ta jk'upin ti jch'iele. Li'e ta jk'upin ti jch'iel sjunul ko'onton mu jventauk mi lek mi chopol ja' ti k'u yelan xak'bun talel ti ch'ul banomil vinajele, k'alal me chka'i yan me'onale naka xa no'ox chkalbe kolyalik ti jtot jme' yu'un laj yak'ik jch'iel jk'opojele xchi'uk kuxulun to, ch'amluk kuxulune mu'yuk k'usi chka'i jechuke. Jech xtok xchi'uk ti jbankil kits'inabtake jelavem xa ta jbakutik ti me'onale ja' jech yo' kich'oj jbakutik ta muk' ta jujun tal xchi'uk ta jkolta jbakutik ta komon, pe yu'un uno'ox ja' jech ti kuxlejale oy to k'usi ep smeltsanojbotik talel ti jtojvanej jmanvaneje, ja' no'ox jmalatik xtal, tsotsuk no'ox oyuk ti ko'ontontike... yu'un ma'uk to li' spajebe...

Sts'ak ts'ib

¹ La sjelubtas ta bats'i K'op: Miguel Ruiz Gómez xchi'uk Floriano Enrique Hernández Cruz.

² Ti ulol xie ja' jun u yu'un ti mayaetik chk'ot ta *mayo*, jtob k'ak'al yich'oj jujun u.

³ Ja' jech chich' albel xtok li COBACH xie. Ko'ol yelan.

⁴ Ja' li sventa chi jbonolaj oe.